

МІСЦЕ І РОЛЬ СФЕРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ У СУЧАСНОМУ ВІДТВОРЮВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті визначено місце і роль інтелектуальних послуг у сучасному відтворювальному процесі.

В статье определены место и роль интеллектуальных услуг в современном воспроизводственном процессе.

The place and role of intellectual services in a modern reproduction process are determined in the article.

Ключові слова: інтелектуальні послуги, інтелектуальний продукт, інтелектуальна діяльність, інжиніринг, реінжиніринг, багатство, знання, ідеї, технології.

Визначальними рисами сучасного періоду розвитку є інтернаціоналізація і глобалізація господарського життя. Водночас відбувається різке зростання економічної, господарсько-функціональної і суспільно-соціальної ролі сфери інтелектуальних послуг. Цій сфері властива концентрація переважно творчої, новаторської праці, яка лежить в основі оригінального, а не репродуктивного виробництва. Її продукти часто носять піонерний характер, незалежно від виду і конкретної галузі. Саме вони і формують прогрес.

Продуктивність інтелектуального виробництва перетворилася на головну умову економічного виграшу, і ця тенденція посилюється з кожним десятиліттям. Роль творчої складової в інтенсифікації економіки і підвищенні ефективності зростає, причому вищими темпами, ніж в інших чинників виробництва.

Теоретичну основу дослідження інтелектуальних послуг складають праці таких вітчизняних вчених, як В.Базилевич [1], С.Вовканич [2], Х.Копистянська [2], О.Красовська [3], В.Осецький, Л.Федулова, О.Ярмак та ін. Проте малодослідженими залишаються питання, пов'язані з визначенням місця і ролі інтелектуальних послуг у сучасному відтворюваному процесі, що й визначає мету даної статті. Досягненню даної мети сприятиме виконання наступних завдань дослідження: визначення інтелектуальних послуг як специфічної групи інтелектуальних продуктів; виявлення особливостей створення інтелектуального продукту у сферах освіти, інжинірингу та реінжинірингу; обґрунтування процесу інтелектуалізації як провідної тенденції розвитку сучасного виробництва.

Інтелектуальний продукт – результат неперервної розумової здатності, даної людям природою, що не має національних меж і перешкод. Як було визначено у попередніх дослідженнях [5], з точки зору суспільної корисності і функціонального призначення інтелектуальні продукти поділяються на п'ять груп, окремою з яких постають інтелектуальні послуги (консалтингові, маркетингові, інжинірингові, послуги у сфері охорони здоров'я, освіти тощо). Вони забезпечують розв'язання специфічного кола завдань. Частина інтелектуальних послуг мають формальну схожість з інформаційними послугами, особливо у випадку завершення роботи наданням зацікавленим суб'єктам результатів спеціальних досліджень, бізнес-планів, інших інформаційних продуктів. Однак у даному випадку відбувається не стільки продаж інформації як особливого товару, скільки реалізація

інтелектуального продукту, відбитого у відповідній знаковій формі інформаційного продукту.

Надання освітніх послуг найчастіше є трансляцією (передаванням) раніше створеного знання. Частка творчої компоненти в освітніх послугах є різною, що залежить від особливостей особистості педагога, його інтелектуальних здібностей, зацікавленості, любові до предмета, творчої наснаги, психологічної налаштованості, наявності або відсутності розумової інертності, а також умов праці (оплата, контингент слухачів тощо). Сукупність вищевказаних чинників суттєво впливає на формування та відтворення інтелектуального ресурсу як слухачів, так і самого викладача. А отже, відповідно вона має впливати і на рівень доходу педагогів з метою підтримання та покращення життєдіяльності, зацікавленості, натхнення, уникнення емоційного вигоряння. Рівень доходу викладачів слід визначати за результатами роботи – незалежним тестуванням знань слухачів, опитуваннями, якістю та обсягом методичних та наукових розробок, рейтингом викладача за раціональною та емоційною шкалою оцінки студентами, відгуками (наприклад, «Викладач очима студентів») тощо.

У сфері освіти створення інтелектуального продукту відбувається за допомогою: по-перше, рішення творчих завдань навчання, тобто як необхідний складовий елемент професії; по-друге, створення оригінальних методів, ділових ігор, кейсів, технології навчання, пристосованої до визначеного контингенту і вираженої у певній цілісній, завершеній формі (виданий методичний або навчальний посібник, збірник завдань тощо).

Швидкозростаюча сфера виробництва інтелектуальних продуктів – консалтингові, інжинірингові, аудиторські, маркетингові і рекламні, освітні та медико-оздоровчі фірми. Значна частка наданих ними послуг і продуктів відбиває результати особливих досліджень і визначений ступінь новизни і творчих зусиль. У цій сфері зосереджується усе більша частка висококваліфікованих фахівців, які володіють не тільки професійними знаннями, але і власними, авторськими розробками. Все це сприяє зміні структури інтелектуальних продуктів, у якій важливої ролі набувають інтелектуальні послуги. Як стверджує О.В.Кендюхов, вже зараз у США 63% послуг можна віднести до категорії інтелектуальних [6, с.12].

За допомогою інжинірингових фірм відбувається «перекидання» інтелектуального капіталу з однієї сфери діяльності в іншу, швидко опанування знань та технологій і, як наслідок, отримання інноваційного надприбутку протягом певного часу. Інжиніринг – це надання на основі договору окремих видів інженерно-технічних послуг, пов'язаних з дослідженнями, проектуванням, будівництвом, введенням в експлуатацію, розробкою нових технологічних процесів на підприємстві замовника, удосконаленням наявних виробничих процесів, що тривають до впровадження виробу у виробництво. Інжинірингова діяльність містить у собі проектно-консультаційну, підрядну й управлінську. У сучасних умовах з'явився особливий різновид інтелектуальних послуг – реінжиніринг. Це радикальне перепроєктування бізнес-процесів підприємств та організацій для одержання суттєвих ефектів у зниженні вартості продукції, а також для підвищення якості і зростання обсягів продажів продукції і послуг. Управління на основі

реінжиніринга поєднує в процес тільки ефективні процедури для того, щоб кожна ланка організації діяла продуктивно і вся система їх взаємодії була націлена на отримання максимального синергетичного ефекту.

Інжиніринг органічно включається до міжнародного поділу праці і міжнародного ринку інтелектуального капіталу. У результаті відбувається міжнародний поділ праці та взаємовигідний обмін інтелектуальним капіталом. Ці фірми, як правило, забезпечують організацію всього циклу «наука-виробництво» – від ідеї до її «матеріалізації» у виробництві і розповсюдження у народному господарстві. Найважливіші завдання полягають у підборі висококваліфікованих спеціалістів для кожного етапу циклу «наука-виробництво», узгодженні виконавців між собою, у досягненні необхідного технічного рівня. Інжинірингові фірми поєднують стадії інноваційного процесу, досягаючи при цьому його цілісності, швидкості, комплексності. Сьогодні в Україні залишається малорозвинутою така організаційно-економічна форма інфраструктури інноваційного ринку як інноваційні банки. Вони фінансують та кредитують цикл створення та тиражування науково-технічної продукції. Обслуговуючи увесь цикл «наука-виробництво», інноваційні банки сприяють відбору найефективніших розробок, реалізують процес їх масового розповсюдження. Інноваційний банк кредитує етапи повного життєвого циклу інновації. Виходячи з ефективності, адекватності пріоритетам науково-технічного розвитку, кредитна ставка може диференціюватися. Система фінансового забезпечення інноваційних банків має відповідати об'єктивній логіці відтворення вартості капіталу, інвестованого в інновації. У результаті фінансування нововведення банк перетворюється на співвласника результату, причому повернення своїх витрат отримує як прибуток від використання інновації. Інноваційний банк проводить комплексну експертизу інновації, залучаючи до цієї роботи висококваліфікованих спеціалістів, кредитує роботи з підвищення технічного рівня і розвитку підприємства, виділяє кошти для промислового освоєння інновації (видає короткостроковий кредит), фінансує тимчасові творчі колективи провідних спеціалістів, а також надає інформаційні, посередницькі, консультативні, фінансові, рекламні та інші послуги. При створенні спільних підприємств банк виступає як акціонер. У рамках розподілу капіталів між країнами банк може виходити на зовнішній ринок, поєднуючи свої зусилля із зарубіжними фірмами.

Нові технології дозволяють не тільки економніше використовувати природні ресурси, але і в деяких випадках застосовувати замість них відтворювані синтетичні матеріали. У результаті вичерпність ресурсів, яка здавалася такою близькою, сьогодні стала значно більш віддаленою, оскільки відбувається заміна природних продуктивних сил штучними, створеними людиною; переважання інтелектуальної діяльності над фізичною; заміна менш продуктивних машин більш продуктивними (людиноподібними роботами, комп'ютерами тощо); простіших технологій – високими (інформаційними, нейронними та нанотехнологіями). У процесі суспільного відтворення усе більшого значення набуває наука, перетворюючись на один із найважливіших чинників суспільного виробництва. Протягом століть зміна поколінь техніки відбувалася майже одночасно зі зміною

поколінь людей. НТП змінив це співвідношення – вперше в економічній історії людства темпи зміни поколінь техніки почали стрімко випереджати темпи зміни поколінь працівників.

Саме люди «оживляють» техніку, застосовуючи потенціал її ефективності, який без людського інтелекту і кваліфікації просто не реалізується. В автоматизованому виробництві використовуються роботи, які виходять за межі основного капіталу, оскільки не зношуються морально і вимагають тільки витрат на перепрограмування для здійснення додаткових функцій (відзначимо, що перепрограмування здійснюється людиною). Знаряддя праці в умовах мехатронних технологій постіндустріальної економіки, на думку К.Ямагучі, перетворюються на різновид сировини, основний капітал перетворюється на оборотний. Ключовим фактором виробництва стають знання, а знаряддя праці виявляються інструментом застосування інформаційних технологій [7, с.118]. Наприклад, сучасні американські компанії, починаючи з 1991 р., витрачають більше коштів на обладнання для збору, обробки, аналізу та розподілу інформації, ніж на машини, які здійснюють різного роду маніпуляції з матеріальними об'єктами [8, с.50].

В економічній оцінці інтелектуальний продукт виражає продуктивність витрат живої праці у поєднанні з матеріальними та духовними чинниками виробництва. Вироблена продукція стає все більш інтелектомісткою – витрати ресурсів, грошей, часу, фізичних зусиль на її виготовлення зменшуються, а розумові зусилля людини та витрати, пов'язані з науковими дослідженнями та дослідно-конструкторськими розробками, збільшуються. Відбувається зростання частки знань у вартості продуктів виробництва. Структура собівартості більшості наукомістких товарів та послуг відрізняється від структури собівартості традиційних речових продуктів. Більша частка втілених у них витрат концентрується на початковій стадії життєвого циклу продукту, а витрати з тиражування та розповсюдження матеріалізованого знання і/або інформації є незначними. Таким чином, собівартість виготовлення першого екземпляра непропорційно велика у співвідношенні із собівартістю наступних копій. Витрати на конструкторські розробки і наукові дослідження у виробництві літаків, автомобілів, фармацевтичних виробів, програмного забезпечення, комп'ютерів та багатьох інших продуктів зростають відносно прямих виробничих витрат.

Роль інтелектуального начала у виробництві постійно зростає, відбувається поглиблення інтелектуалізації й усіх інших сфер людської життєдіяльності. Це знаменує настання цивілізації одухотвореного інтелекту, коли знання створюються та використовуються тільки на благо людини; розвиток інтелектуального капіталу та наукові розробки присвячені створенню та застосуванню екологічно безпечних, нешкідливих для людини, ресурсозберігаючих технологій. Інтелектуальні, творчі здібності, знання стають незамінним ресурсом.

Частка фізичної праці у суспільному виробництві поступово зменшується за рахунок того, що усе більше фізичних та навіть окремі інтелектуальні функції людини виконують машини, які є також матеріалізованим людським знанням, втіленням ідей і новітніх технологій. На цьому етапі функції людини виявляються незамінними тільки у тих сферах, де машини не можуть виконувати роль

природного інтелектуального капіталу, здатного генерувати ідеї, приймати нестандартні рішення, здійснювати оцінки, формувати судження – у високотехнологічних виробництвах, сферах науки, освіти, послуг, управління, охорони здоров'я, тобто в інтелектуальному виробництві. У виробництві поступово зменшується кількість стандартних операцій, діяльність стає варіативною, унікальною.

Відбувається скорочення кількості працюючих у матеріальному виробництві, а функції робочої сили у ньому змінюються. Ці функції будуть носити переважно інтелектуальний характер – управління автоматизованим матеріальним виробництвом, можливо, дистанційне управління. Це стосується, по-перше, операцій, які важко піддаються або в принципі не піддаються автоматизації (трудомісткі види складання, кінцевий монтаж виробу, тестування і виправлення помилок автоматів). По-друге, особливо цінної майстерності працівника в дрібносерійному виробництві, де унікальні здібності майстра кращі за роботу автомата. Сучасні японські компанії, наприклад, намагаються зберегти здібності робітників читати креслення, перевершувати в точності прецизійні верстати. Це навіть останнім часом призводить до деякої деавтоматизації виробництва. По-третє, посилення ролі людини та її інтелектуального капіталу пов'язано з потребою інтелектомісткого виробництва не тільки в упредметнених у технології знаннях, але також у досвіді і «неструктурованих» знаннях людей, які недоцільно ховати в комп'ютер. По-четверте, і це головне – тільки людина здатна створювати нове знання. І саме людина здійснює верифікацію, оцінку та творчий синтез інформації під час прийняття відповідальних рішень – функції, недоступні комп'ютерам.

При абсолютному скороченні зайнятих у матеріальному виробництві відбувається зростання обсягів його продукції за рахунок скорочення витрат, зростання продуктивності праці, впровадження нових технологій і розвитку засобів виробництва. Характерною рисою продукції матеріального виробництва в нових умовах стає її індивідуалізація та мініатюризація. Нові технології та обладнання не тільки дозволяють краще виготовляти ті самі товари у збільшеному обсязі, але й виробляти принципово нові товари вищої цінності.

Вивільнення значної частки працівників матеріального виробництва веде до залучення цих робітників у сферу послуг, яка починає відігравати визначальну роль у відтворювальному процесі. Слід зазначити, що економіка України розвивається відповідно до світових тенденцій. У сфері послуг зберігається потреба у безпосередній діяльності людини, оскільки саме у цій сфері «зиск від застосування найсучасніших систем зв'язку та діловодства не знецінили людські якості та зусилля» [9, с.47]. Відбувається розширення інтелектуального виробництва, збільшення кількості людей, зайнятих інтелектуальною діяльністю.

Водночас слід зазначити, що існують певні ризики вищезгаданих процесів, оскільки поглиблення інтелектуалізації вимагає здібностей, якими наділені далеко не всі. Інтелектуальна нереалізованість частки громадян у процесі суспільного відтворення може призвести до загострення соціальних конфліктів, зростання напруженості, злочинності, безробіття, агресії та маргіналізації.

Зміна співвідношення суспільного виробництва на користь інтелектуальної

сфери сприяє появі нових тенденцій та можливостей. По-перше, у нових умовах людина відчуває себе найціннішим ресурсом виробництва та усвідомлює можливість самореалізації через уміння скористатися своїми знаннями. По-друге, розширюється вибір творчої діяльності, що позитивно впливає на розвиток та гармонізацію особистості. Розвиток людини є одним з найважливіших результатів економічної діяльності, який одночасно є її умовою та визначає основний вектор виробничих процесів сучасного суспільства. Гармонійний розвиток Людини як особистості сам собою є найважливішою метою суспільного прогресу. По-третє, у суспільстві, заснованому на високих технологіях, здатність генерувати нове знання стає важливим джерелом соціального визнання, чинником влади і необхідною умовою включення людини до складу домінуючих соціальних груп. Інтелектуальний капітал набуває нових якісних ознак в умовах глобалізації, а саме: стає транснаціональним, має необмежену свободу вибору виду діяльності та країни реалізації. По-четверте, завдяки розширенню інтелектуальних сфер (освіти, науки, послуг, інноваційної сфери, управління, охорони здоров'я тощо) збільшується пропозиція інтелектуальних продуктів (освітніх, медичних, інноваційних послуг тощо); відбувається не тільки покращення якості та розширення можливостей вибору товарів, але й поява принципово нових товарів вищої цінності. Таким чином, розвиток сфери інтелектуальних послуг створює умови для покращення життєвого рівня людей, а саме: можливості обирати довге, здорове життя; здобувати знання та використовувати їх; займатися творчою діяльністю та самовдосконаленням; мати ресурси для підтримання гідної життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник / В. Д. Базилевич. – К. : Знання, 2006. – 431 с.
2. Вовканич С.І. Аксиологічний підхід до оцінки духовно-інноваційного потенціалу регіональних суспільних систем / С.І. Вовканич, Х. Р. Копистянська, С. О. Цалок // Регіональна економіка. – 2005. – №2 (36). – С. 15-29.
3. Красовська О.Ю. Знання як сучасна тенденція світогосподарського розвитку / О.Ю. Красовська // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. – 2010. – Вип. 2. – С. 108-114.
4. Інтелектуальні послуги як фактор інноваційного розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук / О.В. Ярмак; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2010. – 16 с. – укр.
5. Власова Т.Р. Інтелектуальний продукт як економічне благо: сутність та класифікація / Т.Р. Власова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. III (43). Економічні науки.
6. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: моногр. / О. В. Кендюхов. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 307 с. – Бібліогр.: с. 273-305. – (НАН України. Інститут економіки промисловості).
7. Скворцова В. А. Интеллектуальный капитал. Методология исследования, концепция : Монография. / В. А. Скворцова. – М. : МИЭМ, УЧЛИТВУЗ, 2002. – 249 с.
8. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Стюарт Томас А. ; Пер. с англ. В. Ноздриной. – М. : Поколение, 2007. – 368 с.
9. Курганский С. А. Человеческий капитал : сущность, структура, оценка / С. А. Курганский. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2003. – 235 с. – (М-во образования Рос. Федерации, Байкал. гос. ун-т экономики и права).